

**MI A KÖNYV? (DE MELYIK KÖNYV?)**

Pölcz Ádám – Terdikné Takács Szilvia (szerk.): *A könyv szemiotikája.*  
(Semiotica Agriensis 22., Magyar szemiotikai tanulmányok 61.)  
Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 2024. 240 oldal

A jelek világának (elméletének és használatának) többszintű és horizontálisan is gazdagon tematizálható rétegeit tárja föl a két évtizedes múltra visszatekintő *Semiotica Agriensis* konferenciasorozat. A 2023. október 6–8. között az egri várban és a Liceum kápolnájában rendezett ülésen a könyvszemiotika témakörében elhangzott több mint húsz előadásból válogatva és azokat két részbe szerkesztve (Balázs Géza *Mi a könyv?* című jelentésértelmező és etimológiai bevezetőjével kiegészítve) jelent meg a tizennégy előadás tanulmányváltozatát tartalmazó kötet, amely a Voigt Vilmos és Balázs Géza szerkesztésében 1998-ban elindított *Magyar szemiotikai tanulmányok* sorozat 61. darabja.

A két részre bontást a témabejárás lehetőségeinek alapvetően két útja indokolta: az elsőben az inkább klasszikus szemiotikai jellegű, míg a másodikban a könyvtípusok és reprezentációs formák vagy változatok, illetve konkrét könyvek alapján készült (szemiotikai elméleti keretbe helyezett) értelmezések kaptak helyet. A második rész címe is ezt a változatos megközelítési módot jelöli – *A könyv körül: út a könyvig és út a könyvtől* egyszerre három alaphelyzetet rögzít. Ugyan maga a könyv a kiindulási alap (és látjuk majd, hogy a „könyv” értelmezése sem egyszerű feladat), de nem biztos, hogy a „tárggyal” foglalkozunk, mert azt csupán körbe tudjuk járni; az-

tán vizsgálhatjuk azt a gondolkodási, mentális reprezentációs folyamatot, mely során eljutunk a könyvig; végül a konkrét produktumból kiindulva vonhatunk le szemiotikai vagy esztétikai, sőt bölcséleti vagy mentalitástörténeti következtetéseket.

Deák-Sárosi László például a versszöveg különböző megnyilvánulási lehetőségeit tekinti át „a hangzás és kódolás viszonylatában”, összehasonlítva a hangos (recitáló) és néma olvasás, illetve a megzenésítésre épülő (énekelt) előadás időtartamát. Arra keres választ, hogy melyik változat segíti a jobb megértést, pontosabban: melyik módozat milyen megértési-értelmezési dekódolási mintákat hordoz magában. A *Vers, szövegvers, hangvers, képvers* című tanulmány a szerző négy saját elbeszélő költeményének különböző előadási sebességeit veti össze. Ez a vizsgálati módszer azon az előfeltevésen alapul, hogy az oralitás, az írott szöveg, valamint a „képkorszak” dokumentumai vagy az avantgárd hangvers különböző előadási és értelmezési korlátokkal számolhat, s a „próba” során az is kiderül, hogy melyik létmód áll közelebb a vers egzisztenciájához. A szerző következtetése szerint az énekelt előadás „lassúbb haladása növeli a megérthetőség és a befogadhatóság lehetőségeit”, ugyanakkor „a néma olvasással rokon belső hallás, felidézés az ismétlés révén” segíti is a szöveg feldolgozását.

Szintén kilépve a hagyományos könyvértelmezés keretéből az oralitás (illetve az oral history személyes történelemábrázolását) és a képi dokumentum híján megvalósuló hitelesítés kérdéseit vizsgálja Mózes Gergely tanulmánya (*A hang és kép szerepváltozása a kortárs animációs dokumentumfilmek fikciós jeleneteiben*). Zágorec-Csuka Judit egy 16. századi prédikációs könyv (Kultsár György: *Az halakra való készöletről rövid tanóság*, Alsólendva, 1573) apropóján készített elemzése a reformáció- és könyvtörténeti irodalmunkat gazdagítja; Bessenyei Ágnes színházi szövegkönyvet (és annak kéziratos bejegyzéseit) középpontba állító tanulmánya a katalogizálási eljáráshoz kínál támpontokat, szemiotikai kutatások helyett inkább színháztörténeti adalékokkal szolgálva.

Riszovannij Mihály a zsidó tudományok egyik legújabb összefoglaló művét (*YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*) tekinti át, ezen belül „az enciklopédia átalakulását nyomtatott könyvből online tudástárrá, különös tekintettel a digitalizáció szemiotikailag releváns eredményeire (multimedialitás és multimodalitás)”. A legfontosabb zsidó enciklopédiák (melyek a judaisztika tudományának vallási, történeti, kulturális és írásbeliségi kérdéseit taglalják) a 20. század elején jelentek meg előbb angol nyelven, majd orosz és német (1944–1980 között pedig héber) nyelven is. Az újabb összefoglalásra a kelet-európai zsidó kultúráról a harmadik évezredig kellett várni (2008-ban jelent meg a kézikönyv két és fél ezer oldalon). Ennek tematikus felépítését vázlatosan tekinti át a szerző, majd kitér az online változat sajátosságaira is: gyarapodott a szócikkek, a képek és a térképek száma, kialakított

tak egy dokumentumtárat, s bekerült az online kiadásba 140 hang- és videóanyag – a nyomtatott monomedialitást tehát felváltotta a multimedialitás, ez egyúttal a befogadást és az olvasási gyakorlatot is megváltoztatta.

A második részen belül Tuba Márta és Már Orsolya tanulmányai állnak legközelebb a hagyományos szemiotikai értelmezéshez. Tuba Márta „a nyomtatott könyv holisztikus és a szövegek analitikus leírásával” vizsgálja Oscar Wilde első mesekönyvét (*A boldog herceg és más mesék*, 1888). Ezen belül a szecesszió szépségesszményének reprezentálódására koncentrálna (a szépség tipográfiailag is jelzett holisztikus jeleire, a szövegek szemantikai és szintaktikai aspektusaiból kibomló dekorativitás analitikus jeleire, a „haszontalan” és az etikus szépség értelmezésére), de röviden jellemzi az esztétista szövegvilágból kibontakozó gyermekképet is. Már Orsolya a kétezres évek két romániai magyar nyelvű, első osztályos ábécéskönyvének vizsgálatában az ismeretközlő, gyakorló, nevelési és érzelmi tankönyvi funkciókon túl arra is figyel, hogyan érvényesülnek azokban a generációs változások és az életkori sajátosságok (a két tankönyv megjelenése között 18 év telt el), illetve milyen motivációt jelentenek bennük a képek. Ez utóbbi eredményezi a tanulmány új eredményeket felmutató részét, s a szemiotikai közegbe helyezett módszertani vonatkozásokon túl további vizuális retorikai következtetések megfogalmazására is alkalmas lehet.

A tanulmánykötet első részének értelmező és problémafelvető, klasszikus szemiotikai írásai szintén kiegészülnek metaforikus és szimbolikus, valamint (újdonságként) a szerzői jogi kérdése-

ket taglaló értekezésekkel. Balázs Géza a könyv (mint szemiotikai objektum, tárgyjel) vizsgálatának módszertanát, tipológiáját, pragmatikai és jelelméleti kiterjesztéseit, tehát annak szemiotizációját mutatja be. A tárgyként vizsgált könyv leírható a technológia, a típus és a műfaj, illetve „a könyv élete” (például a tulajdonlás, a könyvtár, a „tömegkönyv” vagy éppen a „könyvünnepek”) szempontjából; a „kiterjesztése” pedig lehet indexikus, ikonikus és szimbolikus (ezt a rendszert jól illusztrálja a tanulmányba illesztett ábra).

Az első kiterjesztés alapja a közvetlen érintkezés és az érzékelés; az ikonikus (metaforikus) értelmezés a formai és tartalmi hasonlóságelvtől (például „liliputi könyv”) a könyvolvasó változtatott képnyelvi megjelenítéséig (például „könyvmoly”) terjed, és a szimbolizációt ugyanúgy jelezhetik a jelképes könyvnevezések (például „Könyvek könyve”), mint a könyvszobrok vagy az irodalmi jelkép-reprezentációk. (Utóbbihoz tartozik Vörösmarty *Gondolatok a könyvtárban* című verse, Márai hasonló című tárcája, illetve minden olyan irodalmi alkotás, amely a könyv szimbólumként való értelmezéséből kiindulva fogalmaz meg akár esztétikai és morális, akár társadalmi és egzisztenciális tanulságokat.) Büky László tanulmánya a könyv Balázs Géza által fölvázolt jelentésvariációit részletezi, mégpedig az először Kézai Simon 13. századi gesztájában feltűnt szó irodalmi használatához a 20. századig bemutatva és magyarázva a példákat. (A *Magyar nyelv értelmező szótára* összesen 17 fő- és mellékjelentést tart számon, s ezek szépirodalmi szövegekben való használatát tekinti át a tanulmány – a bibliafordításoktól és Balassitól

Csokonain és Vörösmartyt keresztül Kosztolányi, Füst Milán és mások műveig –, így a könyv szerepkörének és használati jelentésének változása is nyomon követhető.)

A könyvborítók szerepét középpontba állítva vizuális szemiotikai vizsgálatot folytat Gráfik Imre (*A könyv és ruhája* című tanulmányában). Jókai Mór *Az arany ember* című regényének különböző kiadásait (köztük okostankönyvet és diakockát is) veti össze abból a szempontból, hogy azok milyen mértékben élnek a tartalmi illusztrálás lehetőségével, s az is kiderül, hogy a kiemelések (különösen a metonimikus vagy színekdotikus illusztrációk – Varga Emőke tipológiájával) hogyan befolyásolják az előzetes értelmezői helyzetet. De nemcsak a borító, hanem a cím is befolyásolja az értelmezői pozíciót, nem beszélve arról, hogy a szöveg tanba ágyazódó címkutatás a szemiotikai nézőpontot sem tudta megkerülni. Terdikné Takács Szilvia tanulmánya (*Kisdéd titológia pixeleken*) „könyv-cím-szemiotikát” kínál, arra a jelenségre is figyelve, hogy a deskriptív megközelítést felváltotta a „szeduktív aspektus”, hiszen a cím a termék eladhatóságában is szerepet játszik. A tanulmány a címadás jellemző motivációit és szemantikai jellemzőit tekinti át a 15. századtól kezdve napjainkig.

A szimbolikus (sőt allegorikus) könyvértelmezés a témája Molnár Csilla és Márfa M. László tanulmányának (*A könyv mint labirintus és metafora*). A könyvtár és a labirintus Borges vagy Umberto Eco példáiban (Borges „bábeli könyvtára” s magára az író személyére vagy az értelmezések útvesztőire reflektáló, *A rózsza neve* című regényben) összekapcsolódik, de a labirintusjáté-

kok változatos (kombinatorikus) lehetőségeivel találkozunk Italo Calvino vagy Joyce műveiben, illetve Krúdynál vagy a Szindbád-filmben is az útvesztő mintázatait követi a megjelenített álm-szimbolika. Itt érezzük azt, hogy az „útvesztő” szemiotikai rétegei önállóan is alkalmasak lennének egy külön konferencia szervezéséhez. A szerzőpáros ugyan megemlíti tanulmánya végén az áramkört mint „napjaink labirintusát”, a virtuális világ, a hipertext maga is labirintusszerűen szerveződik. A képzőművészeti ábrázolásokon belül szintén nagyszámú alkotás foglalkozik a szimbólummal, ami metaforaként és allegóriaként is viselkedhet; morálfilozófiai vagy egzisztenciális kérdés ugyanúgy lehet, hogy a labirintus középpontját vagy a kijáratát fontosabb-e vajon megtalálni; továbbá a kvantumfizika és kvantumfilozófia relációs elvének tükrében a szövegek is vizsgálhatók annak alapján, hogy milyen grammatikai kapcsolatok hogyan hoznak létre szemantikai jelentéseket.

Az imént említett tanulmányban Borges is a hivatkozott példák között szerepelt, s röviden időzzünk még nála! A McLuhan-féle technológiai determinizmus szerint minden technológiai újítás kulturális változásokat eredményez, s az egymás melletti kommunikációs eszközökhöz és módokhoz kapcsolódó kulturális gyakorlatok eltérése feszültséget hoz létre. Erre reagált Borges az 1979-es Buenos Aires-i előadás-sorozatában (a halhatatlanságról), ahol foglalkozott a könyv szerepével is. Míg az ember „különféle szerszámai közül” mind a testének valamilyen „meghosszabbítása” (Borges példái szerint a látás a mikroszkóp és a távcső, a hangé

a telefon, az emberi karé az eke és kard), a könyv nem sorolható melléjük, mert az „az emlékezet és a képzelet meghosszabbítása”. Az axiomatikus állítás jelentését a benne szereplő mind a négy szónak a tisztázásával kellene megállapítanunk. Mi a könyv, az emlékezet, a képzelet, és mi a meghosszabbítás? Ez külön-külön is nehéz feladat. Legegyszerűbb talán a meghosszabbítás (médiaelméleti) értelmezése: a „távolsági kommunikáció” kifejezés eleve magában rejtje ezt a jelentést, azaz: a médianak tekinthető kommunikációs rendszer lehetővé teszi a megőrzést, az üzenetek és tudásformák távoli átadását, a politikai és kulturális gyakorlatok újraelévenítését.

A tanulmánykötet első részének két utolsó közleménye akár a második részben is helyet kaphatott volna. Ortutay Katalin írása (*Kié a könyv? Szerzők, kiadók jogai a könyvnyomtatás megjelenésével*) ugyan könyvtörténeti kísérőtanulmányként is fölfogható, de ugyanúgy lehet jogtörténeti vagy jogbölcseleti áttekintés, ugyanis a magánjogok közé tartozó szellemi termék tulajdonlásának kérdése egyúttal filozófiai, mentalitástörténeti és etikai kérdés is. Vasné Tóth Kornélia pedig a könyvjegyeket, illetve azok egyik csoportját vizsgálja (*A könyves kultúra tanúi, a heraldikus ex librisek prezentatív szimbolikája* című tanulmányában). Elsősorban ugyan nem a címeres könyvjegyeket jellemzi a tulajdonjelölés szimbolikus rétegzettségének sokárnyalatúsága – ami a tárgyjelektől a figuráig, a konkrétól az absztrakcióig, a líraitól a humorosig terjedhet –, a címerhasználat könyvjegyeken való vizsgálata rámutat arra, hogy a heraldikai státuszjelölő logikán alapulva a prezentáció miként öltheti

magára a társadalmi szemiotikai vagy a személyes szimbolikus kulturális reprezentáció sajátosságait is.

*A könyv szemiotikája* című tanulmánykötet minden munkája között fölfedezhető végül az a koherens kapcsolat, mely annak a kiinduló kérdésnek a megválaszolására törekszik, hogy „mi a könyv”, s mivel tárgyként, fogalomként és szimbólumként egyaránt és egyszerre lehetséges az értelmezés, kielégítő választ egyik sem tud rá adni. Tanulságuk és izgalmuk abban a nyitottságban rejlik, mint amilyen nyitott „az emlékezet és a képzelet meghosszabbítása” is. Balázs Géza a kötet bevezetőjében fölveti, hogy „a könyv mint alapvetően logocentrikus

termék átalakulásával mennyiben számolódik föl a logocentrikusság” – s erre nem képes ma választ adni senki. Ám az kiderül, hogy a könyvszemiotika alapvető kulturális antropológiai szempontokat nyit újra, így maga a könyv (mint tárgy, illetve mentális reprezentációs jel) kettős antroposzemiotikai jelenségként is értelmezhető.

*Vitéz Ferenc*

tanszékvezető főiskolai docens  
Debreceni Református Hittudományi  
Egyetem

Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszék  
E-mail: [vitez.ferenc@drhe.hu](mailto:vitez.ferenc@drhe.hu)  
<https://orcid.org/0000-0001-6704-8349>